

ÇALIŞMA AHLAKI VE MESLEKLERE BAKIŞ AÇISINDAN KUTADGU BİLİĞ VE SİYÂSETNÂME’NİN KARŞILIKLI ANALİZİ

*Doç., Dr. Elnura Azizova,
Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü,
İlahiyat Fakültesi, Din Bilimleri Anabilim Dalı
elnuraazizova@ait.edu.az*

ÖZET

Bu çalışmada Türk kültür tarihinin XI yüzyıla ait iki önemli mirası, Karahanlı devlet adamı Yusuf Has Hâcib tarafından yazılmış “Kutadgu Bilig” ve Büyük Selçuklular döneminin ünlü veziri Nizâmülmülk’ün kaleme aldığı “Siyâsetnâme” (Siyerü’l-Mülûk) çalışma ahlakı ve meslekler konusu açısından incelenecektir. “Saadete erme bilgisi” olarak çevrilen Kutadgu Bilig, hükümdar başta olmak üzere resmî görevlilere iki dünya mutluluğunu tavsiye eden bir ahlak kitabı olmanın ötesinde, ideal fert ve toplum hayatı ve karşılıklı ilişkilerinin düzenlenmesinde gereken bilgi ve faziletleri göstermesi açısından bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır. Diğer taraftan Siyasetname, Büyük Selçukluların devlet kurumlarının teşekkül ve fonksiyonları, güçlü ve zayıf yönlerinin yanı sıra, devlet ve din işlerinin tedbirle yerine getirilmesi amacıyla toplumun çeşitli kesimlerinin içinde bulunduğu çalışma eylemine ve çalışma ahlakına dair değerli bilgiler sunmaktadır. Her iki eserde başta resmi devlet görevlileri olmak üzere, toplumun çeşitli iş kolları hakkında geniş bilgiler bulunmaktadır.

Araştırmada karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılarak, aynı yüzyılda Türk siyasi yönetimindeki farklı coğrafyalarda kaleme alınmış bu iki eserde çalışma ahlakına bakış incelenecektir. Araştırmanın amacı, Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme’de genelde çalışmaya, özellikle mesleklere karşı yönelik tutum ve onun temelindeki inançların kaynağını tespit etmektir. Böylece, araştırmada bir taraftan eserlerin kaleme alındığı her iki Türk toplumunda dönemin kültürel yapısı iş hayatı ve meslekler açısından aydınlatılacak, diğer taraftan bu yapıyı oluşturan tutumun İslam iktisat tarihindeki “ilmü’l-kesb” (kazanç ilmi) terimi açısından değerlendirilmesine çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kutadgu Bilig, Siyâsetnâme, Yûsuf Has Hacîb, Nizamülmülk, çalışma ahlakı, meslekler, ilmü’l-kesb, kazanç ilmi*

Giriş

Çalışarak kazanç elde etmek, ferdin yalnız kendi çıkarları için değil, toplumsal menfaati göz önünde bulundurulduğunda da insanın varlık şartı olarak görölmektedir. Alemin nizamı ve imarı açısından zaruri bir mahiyet arz eden çalışmanın insanın, toplumun ve alemin nizamına uygun bir faaliyet biçimi olarak varlığını sürdürebilmesi için sınırlarının ahlâkî ve hukukî bazı ilke ve sabitelerle belirlenmesi kaçınılmazdır. Bu sınırlar her toplumun kendi inanç ve değerler kriterlerine, sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal normlarına göre değişkenlik arz etmektedir. İnsanî olan çalışmayı şekillendiren ve çalışma hayatının düzenlenmesinde geçerli olan bu ilke ve sabiteler, aynı zamanda sosyal hayatın inşasını da mümkün kılan adalet, doğruluk, itidal, güvenilirlik, hoş-görü, kanaat, cömertlik ve sabır gibi temelde din ve ahlak arasında müşterek olan değerler ve bunların ihlali durumunda cezaya arpıtıran hukuk ilkeleridir.

Çalışmanın öneminin İşlam kültüründeki yerini ortaya koyan ilk kaynak olarak Kur’ân’a göre insan sadece kendisinden faydalandığı âlemin nizamının korunmasından değil, bunun daha da ötesinde onun imarından da sorumludur. Kur’ânî ifadelerle söylenecek olursa, “belli bir süreliğine gönderildiğı yeryüzünde geçimini sağlaması istenen” (el-Bakara, 2/36) ademoğlu, aynı zamanda “orayı imar etmekle” (Hûd 11/61) de yükümlüdür. Bu düşünceden hareketle İşlâm âlimleri “insanın halifeliğiyle”(el-Bakara, 2/30) ilgili ayetin insanın yeryüzünü imar etmesi ve uygarlığın geliştirilmesi yükümlülüğünü kapsayacak şekilde yorumlamış, Allah’a halifeliğin dünyanın imarı ve insanlığın huzuru için yapılan işlerle gerçekleşebileceğini söylemişlerdir (Çağırıcı, 303). Çünkü her hususta sağlıklı bir insan toplumunun var edilmesi ve evrensel bir medeniyetin inşasını kapsayan imar vazifesi, insanın yeryüzünde ilâhî adâleti gerçekleştirmek ve ahkâm-ı Kur’ân’ı meriyete koymasıyla gerçekleşebilir (Atalay 1993, 44). Bütün alışması aslında bir kulluk (ibâdet) olan insan, kendi varlığında Tanrı bilincini yaşadığı sürece tabiatı istediğı biçimde değiştirme ve kullanma, kendisine musahhar kılınan yerin ve göklerin sahibi ve mutasarrıfı olma hakkına sahiptir. Güneşin ve ayın (İbrâhim 14/33, en-Nahl 16/12), gecenin ve gündüzün (İbrâhim 14/33, en-Nahl 16/12), nehirlerin (İbrâhim 14/32) ve denizlerin (en-Nahl 16/14, el-Câsiye 45/12), yeryüzünde (el-Hacc 22/65) ve göklerde olan her şeyin (Lokmân 31/20, el-Câsiye 45/13) insan emrine sunulduğuna dair Kur’ân-ı Kerîm ayelerinde de bu hususa işaret edilmektedir (Ayas 1994, 32).

Kur’an-i Kerîm’in bu yaklaşımından yola çıkarak, İşlam iktisat tarihinde çalışma ahlakı ve meslek hiyerarşisiyle ilgili Câhiliye Araplarının tasavvurlarını eleştiren ve çalışarak kazanmanın İşlâmî değerleri’nin teorisini oluşturan “Kesb” literatürü adlandırılan eserler telif edilmiştir. Çalışma ahlakı, kazanç

yolları ve meslekleri ele alan müstakil eserler olması bakımından bu alanın ilk müelliflerden sayılan Hanefî fakihî Şeybânî'nin (ö. 189/805) *el-Kesb*'i başta olmak üzere, İbn Ebu'd-Dünyâ'nın (ö. 281/894) *İslâhu'l-mâl*, Lebbûdî'nin (ö. 9./15.yüzyıl) *Fazlu'l-iktisâb ve ahkâkü'l-kesb ve âdâbü'l-ma'îşe*, Hubeyşî'nin (ö. 782/1380) *el-Bereke fî fazli's-sa'yi ve'l-hareke* ve Dîmaşkî'nin (ö. 6./12.yüzyıl) *el-İşâre ilâ mehâsini't-ticâre* isimli eserleri özelde Hz. Peygamber'in bu husustaki uygulamalarına, genelde İslâm'da çalışmanın değerleriyle ilgili Kur'ân-ı Kerîm ilkelerine dayanılarak tasnif edilmişler. Konuyla ilişkili âyet ve hadislerle toplu bir bakış açısı sağlaması açısından önem arz eden bu eserlerdeki ana düşünce, insanoğlunun bir beşer olarak tabîî ve ferdî ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmanın ötesinde, bir müslüman olarak İslâm'ın “insan” anlayışı doğrultusunda alemin nizamı, toplumsal menfaat ve kendi şahsiyetini geliştirmek uğruna çalışarak kazanç sağlamak zorunda olduğu prensibine dayanmaktadır (Azizova 2018, 34-35).

Genel anlamda ilme verdiği değer olarak da yorumlanabilen “bilenlerle bil-meyenleri eşit görmeyen” (ez-Zümer, 39/9) prensibiyle İslâm, çalışarak kazanç elde eden ferdin, sadece kendi çıkarlarını değil, toplumsal menfaati de göz önünde bulunduracak kadar işinde ehliyet ve liyakat sahibi olmasını istemektedir. Bu esas üzerine İslâm âlimleri “farz-ı kifâye” olarak gördükleri her bir meslekle uğraşanlara, bu mesleğin ilmine vakıf olmayı şart koşmuş ve İslâmî literatürde meslek bilgisi ve ehliyeti anlamına gelen “çalışma ilmi” (*ilmu'l-kesb*) kavramı geliştirilmiştir. İlmin elde edilmesinin her müslümana farz olduğunu söyleyen Gazzâlî'ye göre, çalışan her müslümanın muhtaç olduğu çalışma ilmi vardır ve bu ilmi öğrenmesi farzdır. Çünkü ancak çalıştığı iş kolunun ilmini bilen bir kişi muameledeki bozucu unsurlara vâkıf olarak onlardan sakınabilir (Gazzâlî, *İhyâ*, II/127). *İlmü'l-kesb*in çalışan her müslümana farz olduğu görüşünü paylaştan İbn Lebbûdî, Raşîdî Halifeler döneminden itibaren “işinde uzman olmayanlar bizim çarşımızda oturamaz” anlayışının meslek sahiplerine yönelik resmi tutumu yansıtan sözler olduğunu kaydetmektedir (İbn Lebbûdî 1417/1997, 149). Konuyu tâcir örneğinde açıklayan Dîmaşkî, ticaretle iştigal edenlerin malın tartılması, ölçülmesi, uzunluk veya diğer ölçü birimlerine göre değerlendirilmesi gibi hususlara vâkıf olması, ayrıca kâr artırma hususunda ölçülü davranma gibi hususları da bilmesi gerektiğinin altını çizmektedir (Dîmaşkî, 1397/1977, 66-68). Bir müslümanın özellikleri olarak zikredilen dilinden ve elinden selamette olma, her bir çalışan müslümanın mesleğiyle ilgili bilgi ve bu bilgiye dayanarak kötü mal ve hizmet üretmeden, işini insanlara maddî ve manevî herhangi bir zarar vermeden, onların faydasına gerçekleştirmesi gerektiği şeklinde yorumlanabilir (Kılıç 2000, 133).

Her bir müslümanın meslek edinmesine “farz-ı kifâye” gözüyle bakan ve bu doğrultuda vazifesini “ilmü'l-kesb” kurallarına uygun yerine getirmesinin

önemini vurgulayan müslüman alimlerin geliştirdikleri kavramsal çerçeveden bakıldığında Türk-İşlam medeniyeti tarihinin iki önemli kültür mirası olan Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme XI. yüzyılda çalışma ahlakı ve mesleklere bakışla ilgili yaklaşımı ortaya koyma açasından önemli kaynaklar olarak görölmektedir. Her iki eserde ideal fert ve toplum hayatı arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi açasından çalışma faaliyetinin önemi üzerinde durulmakta ve çalışma ahlakına dair değerli bilgiler sunulmaktadır.

Kutadgu Bilig’de çalışma ahlakı ve meslekler

Çalışma ahlakının başlıca ilkeleri

Kutadgu Bilig’de devletin/hükümdarın başlıca görevi olarak alemin nizamının ve halkının zenginliğini temin etmesi, aynı şekilde toplum fertlerinin dünya hayatının temel gayelerinden olan başkalarına faydalı olmak prensibi ön plandadır. Eserde yönetimi Tanrı’dan ihsan olarak aldığı belirtilen hükümdarın (Yusuf Has Hâcib, II/425) başlıca görevinin alemin nizamını temin etmek, halkı zenginleştirecek şekilde çalışmak olduğu vurgulanmaktadır. Öğdölmüş’ün dilinden beyin rahat aramasının doğru olmadığı, bilakis zahmeti ortadan kaldırması gerektiği, zahmet çekerek memleketi tanzim ettiği takdirde halkın zenginleşeceği, bununla da beyin arzusunun yerine geleceği ifade edilmektedir (Yusuf Has Hâcib, II/216). Beyin doğru yönetimi sonucu halkın zenginleşeceği, halkın da devletin de kârlı çıkacağı hususu, eserin farklı yerlerinde tekrarlanmakla pekiştirilmektedir: “Halk zenginleşir, memleket ve saltanat işleri tanzim edilir, ne kadar istersen, o kadar hazine toplayabilirsin. Hangi memleket beyi iyi ve doğru olursa, o memleket halkı zenginleşir ve başına gün doğar. Halkın zenginliği beyin zenginliğidir, ister onu, ister bunu temin et” (Yusuf Has Hâcib, II/397, II/396). Yine halkın “avam” kısmını oluşturan zengin, orta ve fakir tabakadan orta hallilerin zenginleşmesinin memleketin zenginleşmesi ile sonuçlanacağı, memleketin düzene gireceği ve halkın huzura kavuşacağı, beyin de bundan çok hayır-dua alacağı belirtilmektedir (Yusuf Has Hâcib, II/398-399).

Özellikle hükümdarın Öğdölmüş aracılığıyla zahid Odgurmuş’a gönderilen mektuplar aracılığıyla eserde, insanın en önemli özelliğinin başkalarına faydalı olması düşüncesi üzerinde durulmaktadır. Bu mektuplar aracılığıyla hükümdar Odgurmuş’u köy ve şehirde ibadete çağırmakta, aynı zamanda halka faydalı olmaya, muhtaçlara yardım etmeye, yetim, dul, âciz, kör, kötürüm ve topallara yardıma davet etmektedir. Yalnız kendi ibadetini düşönen, başkalarına faydalı olmayan insanın doğar-doğmaz ölmesinin daha efdal olduğunu belirten hükümdar, insanların iyisinin başkasına faydalı olan, halk için

lüzumlu olanlar olduğunu belirtmekte ve bu düşüncesini “insan derler, insan kimdir, insan başkalarına faydalı olan ve onların işlerini gören kimsedir” ifadeleri özetlemektedir (Yusuf Has Hâcib, II/237). Oğurmuş’a ikinci mektubunda da hükümdarın zahidi kasaba ve şehre çağırarak helal dünya malı kazanmasını, kendisine, açlara ve çıplaklara harcamasını, her iki dünyada rahat ve huzura kavuşmasını önerir, Tanrının kullarına faydalı olanlara ancak insan denildiğini, faydasız kimsenin diriler arasında bir ölü olduğunu kaydetmektedir (Yûsuf Has Hâcib, II/284-285).

İnsanlara faydalı olma hususunda hizmetinde bulunduğu hükümdarın düşüncesini paylaşan Öğdölmüş de başkalarına faydalı olma ilkesini insanın yaşam göstergesi olarak görmektedir. İnsanın yaşadığının belirtisinin, başkalarının ondan gördükleri iyilikten anlaşıldığını söyleyen Öğdölmüş’e göre, insan hayatta kendisini yükseltmek ve adını yaşatmak için başkalarına faydalı olmalıdır (Yusuf Has Hâcib, II/247). Yine Öğdölmüş’ün adından Oğurmuş’a yöneltilen eleştirilerin başında insanlar üzerinde yaptırım gücü olmadan, kötüye kullanabileceği bir gücü denetlemeden temiz bir isim kazanamayacağı (Yusuf Has Hâcib, II/251), bilakis, müslümanların işini gördüğü ve ihtiyaçlarına yardım ettiği sürece kurtuluşa ereceği ve cennette baş-köşeye kavuşacağını belirtmektedir (Yusuf Has Hâcib, II/256). Her ne kadar kurtuluşu zahitlik hayatında görse de, Oğurmuş’un kendisini hükümdara hizmete davet eden Öğdölmüş’e cevabında da, halka faydalı olma ilkesinin önemsendiği görülmektedir. Hükümdarın yanında bulunarak bilgisi ile halka faydalı olduğunu söylediği Öğdölmüş’ün halkın yükünü boynuna yükledikten sonra onları bırakarak yanına gelmesini Oğurmuş doğru bulmamaktadır (Yusuf Has Hâcib, II/242).

Başkalarına faydalı olacak zenginlikle birlikte, dünya malı ve zenginliğin kendi kendiliğinde olumlu, hatta gerekli bir araç olduğu anlayışı vurgulanmaktadır. Oğurmuş’un dünya malını kötülemesini doğru bulmayan Öğdölmüş, onu sarfetmek ve dağıtmak suretiyle halkı sevindirmek, her türlü iyiliğe yol gösteren, her türlü hastalığı tedavi edenin de zenginlik olduğunu söylemekte, “varlığı varsa, insanın akıl ve bilgiyi bulacağı, her türlü iyiliği yapmağa muktedir olacağını” belirtmekte, hacca gitmekten gaziliğe kadar dinin öngördüğü şartları yerine getirmek için de varlığa ihtiyaç duyulduğunu, verilecek malı olmayanın hiçbir iyiliğe el uzatamayacağını bildirmektedir (Yusuf Has Hâcib, II/288-289).

İnsan olmanın başlıca gereğinin çalışarak insanlara faydalı olmaktan geçtiği düşüncesinin hakim olduğu eserde, çalışma ahlakının başlıca ilkeleri olarak adaletli, akıllı, bilgili, din ve takva sahibi olmak, tok gözlülük, cömertlik, tecrübelilik, soyluluk, tatlı dilli ve güler yüzlü olmak üzerinde durulmaktadır. “İnsan dediğin bilgili ve akıllı insandır, onun dışındakilerin hepsi de hayvan

gibidir, iş bilirse, bilgili ve akıllı insan bilir, iş yaparsa, bilgili ve akıllı insan yapar” ifadeleriyle iş bilmede ve yapmada en önemli özellik olarak bilgi ve akıl ön plana çıkarılmaktadır (Yusuf Has Hâcib, II/232).

Kutadgu Bilig’de çalışma ahlakı çerçevesinde en fazla vurgulanan ilkelerden bir diğeri de bilgidir. İşçi-işveren ilişkileri bağlamında işin ehil kişilere verilmesi, bir görevin iki kişiye aynı zamanda tevdi edilmemesi gibi hususlar üzerinde durulmaktadır. İşi bilmeyene ve aynı işi iki kişiye verildiğı takdirde işçi-işveren ilişkilerinin sıkıntıya gireceğın belirtilmektedir (Yusuf Has Hâcib, II/396).

Meslekler

Kutadgu Bilig’de çalışma hayatıyla ilgili olarak bazı görev ve mesleklerden devletin bekası ve toplum düzeni açısından daha önemli olduğı üzerinde durulduğı, böylece önemine binaen meslek ve görevler arasında derecelendirme yapıldığı görölmektedir. Önemine göre görevler arasında ilk yerde hükümdarlık/beylik gelmektedir. Beyliğın kişinin kendi isteğıyle değıl, Tanrı’nın fazlı ile ihsan etmesi sonucu verildiğı belirtilmektedir (Yusuf Has Hâcib, II/463, II/425). Hükümdarın başlıca görevleri arasında tebaanın üzerindeki üç hakkı, memlekette gümüşün ayarının korunması, halkı adil kanunlarla yönetmesi, memlekette yol güvenliğının sağlanması (Yusuf Has Hâcib, II/399) zikredilmektedir. Daha önce de zikredildiğı gibi, iyi yönetimin göstericisi olarak halkın zenginleşmesi anlayışı esere hakimdir: “Halk zenginleşir, memleket ve saltanat işleri tanzim edilir, ne kadar istersen, o kadar hazine toplaya bilirsin. Hangi memleket beyi iyi ve doğru olursa, o memleket halkı zenginleşir ve başına gün doğar. Halkın zenginliğı beyin zenginliğıdir, ister onu, ister bunu temin et” (Yusuf Has Hâcib, II/397).

Eserde hükümdarlık dışındaki görev ve mesleklerle ilgili farklı açılardan önemine göre tasnif yapılmaktadır. Halkın huzuru ve memleketin düzeninin sağlanması, halkın zenginleşmesi ve hükümdara hayır-dua etmesi için kadılık, vekillik ve vezirlik görevine bakan kimselerin doğru seçilmesinin gerekliliğı belirtilmektedir (Yusuf Has Hâcib, II/383). Memleket için önemli görev ve mesleklerle ilgili bir diğeri tasnifte, kılıcıyla memlekete faydalı olan kahraman, istişare için faydalı hakım ve âlim, üçüncüsü ise devletin gelir ve giderlerinin hesabını iyi tutan zeki ve mahir katipdir (Yusuf Has Hâcib, II/422). Bir diğeri tasnifte memleket ahalisinden alim, muhtesib ve hizmetkarların ayrı özellikler taşıdığı için farklı şekilde yönetilmesi gerektiğı, bunlardan sonra halkın avam kısmının zengin, orta halli ve fakir diye üçe taksim olduğundan bahsedilir (Yusuf Has Hâcib, II/397-399).

Kutadgu Bilig’de hükümdardan sonraki en önemli görevler arasında vezirlik yer almaktadır. Vezirin meslek erbabı arasındaki konumu, vücudun elleri gibidir, iş onlar sayesinde görülür. Vezirde bulunması gereken pekçok meziyet vardır. Vezirin bilgi düzeyi yüksek olmalı, özellikle hesabı ve çeşitli yazıları bilmelidir. Bilgisi dışında vezir hem de imanlı ve takvalı olmalıdır. Vefalı ve zarif olması için vezir hem de soylu olmalı, asil bir aileden gelmelidir. Vezir karakterindeki bu özelliklerle birlikte, gerekli dış özellikleri de haiz olmalı, saç-sakalı düzgün olmalı, kendisini başkalarına sevdirebilmesi için alçak gönüllü ve yumuşak dilli olmalıdır (Yusuf Has Hâcib, II/164-166).

Kutadgu Bilig’in çeşitli yerlerinde devletin bekası için gerekli mesleklerden biri de kumandanlıktır. Kumandanda bulunması gereken özellikler arasında aslan yüreğine, kaplan pencesine, domuz inadına, kurt kuvvetine, ayı azıllığına, yaban sığırı kinine, kırmızı tilki hilekarlığına, deve aygırı kinine, saksagan ihtiyatına, kaya kuzgunu gözüne, arslan hamiyetine, baykuş uykusuzluğuna sahip olma gibi seçkin özellikleri kendisinde birleştirmesidir. Zikredilen hayvanî özelliklere ve düşmanlara karşı heybetli görüntüye sahip olmakla birlikte, yumuşak huylu insanların rağbetini kazanacak kadar iyi davranmalı, silah arkadaşlarını yedirip-içirmeli, giydirip-kuşatmalı, binek, köle-cariye ihsan etmelidir, cesareti, zekası, mertliğiyle birlikte geniş yürekli olmalıdır. Sahip olduğu ordunun say çokluğu değil, askerlerinin kalitesi önem arz etmektedir (Yusuf Has Hâcib, II/170-174).

Kutadgu Bilig’de önemli meslekler arasında zikredilen bir diğeri ulu hacibliktir. Güvenilir, dürüst ve dini bütün birisi olması gereken ulu hacibin, özellikle soyunun iyi olması vurgulanmaktadır. İyi tabiatlı olması halkın da iyiliğini istemesi için şarttır. Zeki, bilgili olmalı. Özellikle gözü tok olmalı, en fazla rüşvet almaya uygun vazifelerden biri haciplik olduğu için, gözü tok olması şarttır. Kendisinin sevilmesi ve saygı duyulması için dış görünüşü önemlidir. Dürüstlük ve üşenmeden çalışması için takva sahibi ve dindar olmalıdır. “Hizmetler arasında en ince hizmetin” haciplik olduğunu söyleyen Yusuf Has Hâcib diğer mesleklerden farklı olarak hacipte bulunması gereken on özelliği şöyle sıralamaktadır: keskin göz, delik kulak, geniş gönül, yüz, kıyafet, boy, dil, anlayış, akıl, bilgi. Tavrı ve hareketleri de bunlara tam denk olmalıdır. Hacib hem de kanun, usul ve örfü de iyi bilmelidir. Zira kanun, usul ve örfü yerine getirmek ince bir iştir, ulu hacib bunu tanzim ederek, yol ve kapıları açar. Hacibin dindarlığı da önemli bir özelliktir. Vazife başında rüşvet almaması için göz tokluğu hacipte önemli bir özellik olarak gösterilmektedir. Hacibin diğer özellikleriyle birlikte, yüz ve kıyafet güzelliği de önem arz etmektedir. Hacib yüzü ve sakalı düzgün, haşmetli görünümü ile insanlarda saygı uyandırmalıdır. Hacibin başlıca görevleri arasında hazinedar ve katip

gibi memurlar ve elbiseçi veya ayakkabıcı gibi sanatkarlar ile münasebette olması gelir (Yusuf Has Hâcib, II/181-187).

Kutadgu Bilig’de hükümdarın şöhretini artıran iki önemli meslek sahibi, ulu hacible birlikte kapıcı başıdır. Kapıcı-başıya özgü özelliklerin başında çok çalışmak gelir. Zira çalışma süresi sabah erkenden akşam güneş batıncaya kadar devam etmektedir. Kapıcı başının başlıca vazifelerinden bazıları, hükümdarın severek ve gönülden hizmet edenlerin hizmetkarlarını takdir edebilmesi için onlar hakkında hükümdara rapor vermek, ödüllendirmek ve terfi ettirmek için hükümdara bilgi vermek, hastalanmış veya işini aksatan hizmetkarlar varsa, onlarla ilgili bilgi edinmek ve gerekeni yapmaktır. Kapıcı-başı aynı zamanda ihtiyacı olanların ihtiyacını karşılamalı, hizmetkarlarla yakından ilgilenmeli. Kapıcı başının sorumluluğunda bazı hizmetkarlar da bulunmaktadır. Kapıcı-başı şarapçı, döşekçi, aşçı ve tuğcuları hep göz önünde tutmalıdır, doğancı, avcı ve okçuları da her gün ve her an kapıda hazır bulundurulmalıdır. Diğer pekçok görevde olduğu gibi, kapıcı-başının da güler yüzlü, tatlı sözlü olması gereklidir. Sadakat, güler yüzlülük, tatlı sözlülük ve cömertlik diğer pekçok görevde olduğu gibi, kapıcı-başından da beklenen özelliklerdir (Yusuf Has Hâcib, II/188-192).

Kutadgu Bilig’de en seçkin meslek sahipleri elçiler olarak görülmektedir. Tanrı kulları arasında en seçkinlerinin ve insanların en iyilerinin onun elçileri olduğu düşüncesinden hareketle, elçiler de en seçkin insanlardan olmak zorundadır. Elçinin en önemli özellikleri, çok akıllı, temkinli, bilgili, sözünün içini ve dışını iyi bilmesi, gözü tokluğu, samimiyet ve dürüstlük olarak görülmektedir. Elçinin haya ve bilgi sahibi olması, haya sahibi, çok sakın ve nazik bir insan olmalı, hilm ile beraber her türlü bilgiye de sahip bulunmalıdır. Elçinin bilgi düzeyi çok yüksek olmalı, zeki ve bilgili olmalı, inşanın nevine vakıf olmalı, çok kitap okumalı, yazmalı, başkalarının sözünden de istifade etmeli, şiirden anlamalı ve şiir yazmalı, heyet ilmi, tıp, rüya yorumu, hesap, hendese, cezir ve mesaha gibi ilimleri bilmeli, tavla ve satrancı iyi bilmeli, cirit oyununda, okçuluk, kuşçuluk ve avcılığı iyi bilmeli. Yabancı dil bilgisi yüksek olmalıdır. Elçi uyanık olmalı, her çeşit insanın sözünü dinlemeli, anlayıp bilmeli, fakat bunu açığa vurmamalıdır. İnsanlar arasında kabul görmesi ve her işte muvaffak olması için elçi söz ustası olmalıdır. Elçinin hafızası kuvvetli olmalıdır. Diğer pekçok görevlerde olduğu gibi, elçilik mesleğiyle uğraşanların da dış görünümü önem arz etmektedir. Yine, diğer görevlerde olduğu gibi, elçide de yumuşak ve tatlı söz önem arz etmektedir (Yusuf Has Hâcib, II, 193-198). Elçinin söylediklerinin doğru olduğu sürece kendisine zeval olmadığı, kendisine ihsanda bulunulması gerektiği kaydedilmektedir (Yusuf Has Hâcib, II/276-277).

Bilgi, akıl, dürüstlük ve güvenilirlik gibi çalışma ahlakında önem arzeden özellikleri taşıması açısından önemli bir diğer meslek katipliktir. Kutadgu Bilig’de bahsi geçen önemli mesleklerden birisi olarak katipte çalışma ahlakı açısından bulunması gereken en önemli özellik sır saklama özelliğidir. Kutadgu Bilig’de katibin yazıyı iyi bilmesi özelliği dolayısıyla, yazılı kültürün önemi üzerinde durulmaktadır. İyi sözün bulunduğu yerler olan kitaplar, hikmet ve bilgi kaynağıdır. Yazı ve kalem beylerin memleket işlerini tanzim ettiği iki araçtan biri olarak görülmektedir. Kılıç memleket almak için kan damlatır, kalem ise altın getirmek için mürekkep damlatır. Katipte bulunması gereken bir diğer özellik, diğer bazı mesleklerle ilgili olarak da kaydedilen içki içmemesidir. Kendisini bilgiden uzaklaştıracağı, yazacaklarında yalnızca yol açacağı için katip içki kullanmamalıdır (Yusuf Has Hâcib, II/198-202).

Kutadgu Bilig’de önemli mesleklerden bir diğeri hazinedarlıktır. Doğruluk, güvenilirlik, dürüstlük gibi ahlakî meziyetlere sahip olması gereken hazinedarın kalbinde Allah korkusu olmalı, helali-haramı ayırabilmeli, hayalî olmalıdır. Akıllı ve zeki olması gereken hazinedarın hesabı ve hendeseyi iyi bilmesi gerektiği, hazinenin gelir ve giderlerini iyi tesbit etmesi beklenmektedir. Bazı devlet görevlerinde olduğu gibi hazinedarın da içki içmemesi öngörülmektedir. Çünkü, içki içmesi durumunda hazinedarın beyin hazinesini pervasızca harcayacağı uyarılır. Bu sebeple diğer pekçok meslekte meziyet olarak görülen cömertlik, hazinedar için olumsuz bir özellik olarak görülmekte, bunun yerine hasis olması özellikle birkaç yerde vurgulanmaktadır. Hazinedarın hükümdarın hazinesini cömertce dağıtması yasak, hasisliği övülmekeyse de, beyin askere ihsanda bulunduğu zaman buna engel olmaması gerektiği, yüzünü eksilterek askerin gönlünü kırmaması ve beyin adını lekelememesi öğütlenmektedir (Yusuf Has Hâcib, II/203-208).

Hükümdara hizmet eden bir diğer meslek sahibi aşçıbaşısıdır. Akıl, ruh temizliği, güvenilirlik ve dürüstlük diğer mesleklerde olduğu gibi, özellikle beyin tehlikesizliyi söz konusu olduğunda aşçı-başında da bulunması gereken ahlakî meziyetlerdir. Bu sebeple aşçıların güvenilir, eski ve emektar bir hizmetkar olması gerek, uzun zaman hizmet etmiş, emeği çok olan kimse olması gerekir. Mesleği gereği aşçı başının bi diğer özelliği, tok gözlülük ve gönül zenginliğidir. Hükümdarın hizmetinde çalışan diğer meslek erbabı gibi, aşçı başının da dış görünümü, yüzü ve kıyafeti de güzel olmalıdır. Yine bazı mesleklerle ilgili üzerinde durulan bir diğer husus olan dini, şeriatı tanımak, takva sahibi olmak, aşçı-başı için de önem arz etmektedir. Aşçı başının görevi gereği en önemli meziyetlerinden bir diğeri temizliktir (Yusuf Has Hâcib, II/209-212).

Hükümdara hizmet eden meslek erbabı arasında güvenilirlik ve temizlik gibi özelliklere sahip olması gereken bir diğer görevli içkici-başısıdır.

Yönetimle ilgili görevlerin tamamında güvenilirlik çok önemli olmakla birlikte, Kutadgu Bilig’de aşçı ve içkicibaşı gibi iki önemli görevde bunun daha fazla önem arz ettiği vurgulanmaktadır. Bu sebeple diğer mesleklerle ilgili akrabalık veya yakınlık şartı aranmazken, özellikle beyin kendisine inanması ve iç huzuru ile elinden içki içe bilmesi için içkici-başının ya beyin öz kardeşlerinden, veya uzun yıllar iyice tecrübe edilmiş, nefesine hakim ve doğru yolda olan bir insandan seçilmesi gerektiği bildirilmektedir. Güvenilir, doğru, sadık, gözü ve gönülü tok, tabiatı da atılan ok gibi doğru olması beklenen içkici başının kendi mesleğini iyi bilmesi, her türlü ilaç hazırlaması, kuru ve yaş meyva, içki ve şarap hazırlama hususunda usta olması gerektiği bildirilir. İçkiyi hazırlamayı ve iyi muhafaza etmeyi bilen içkici-başı, ilaç hazırlama hususunda da becerikli olmalıdır. Her türlü otları hazır bulundurmalı, hazım, kuvvet veya müshil ilaçları hazırlayabilmelidir. Gerek içkici-başının, gereke sakilerin mesleki özellikleri arasında dış görünüşleri de önem arz etmektedir. Sakilerin güzel yüzlü, fidan boylu, kara saçlı, tasvir görünümü, ince belli, geniş omuzlu, beyaz tenli ve al-kırmızı yanaklı gençler arasından seçilmeleri, yeşil, mavi, sarı ve pembe ipek elbiselerle dolaşmaları ve yemek taşımaları öngörölür. Sakilerin sakalsız ve temiz insan olmaları, içkiden tüy ve kıl gibi rahatsız edici unsurların çıkmaması için önemli olduğu gibi, yüzü-gözü güzel, tavır ve hareketi zarif olan sakilerin sunduklarının iştaha ve zevkle içilmesi de sözkonusudur (Yusuf Has Hâcib, II/212-217).

Alimler, devlet görevlileri arasında bulunmamakla birlikte, faydalı ve zararlıyı birbirinden ayırt eden, toplumun aydınlanmasını sağlamaları hasebiyle Kutadgu Bilig’de önemli meslek erbabından sayılmaktadır. Öğdölmüş’ün hükümdara tavsiyeleri arasında kendilerine karşı iyi muamele yapılmasını önerdiği ilk zümre alimlerdir. Alimler devlet ve saadete kavuşturan zümre olarak görölmekte, kendilerine izzet ve ikramda bulunulması, hukuklarının muhafaza edilmesi, yiyecek-içeceklerinin temin edilmesi ve muhtaç duruma düşmelerinin önlenerek bilgisizleri gönül huzuru ile öğretmelerine imkan yaratılması önerilmektedir. Bunun dışında alimlerin söylediklerinin yerine getirilmesi, hükümlerine itiraz edilmemesi, önlerinde hürmetle eğilmesi de beye tavsiye edilmektedir (Yusuf Has Hâcib, II/397-398). Dinin direği, doğru şeriatın temeli olan alimlerin bilgisinin mümkün olduğu kadar öğrenilmesi tavsiye edilmektedir. Alimlerin ilminin halkın meşalesi olduğu, bu sebeple onlara karşı iyi davranılması, onlara ihsanda bulunmalı, ne yanlarında, ne de gıyabında onlara karşı kötü söz kullanmamalıdır. Alimlere karşı cömert olunmalı, onlara karşı sert ve kaba bir dil kullanılmamalı, saygı gösterilmeli, bundan ilave, yalnız yanlarında değil, gıyabında da kendilerine karşı saygılı olunmalı, tavır ve hareketleri hakkında arkalarından dedi-kodu yapılmamalıdır.

Koyun sürüsünün koçu telakki edilen alimlerin başa geçerek sürüyü doğru yola götürmesi için kendileriyle iyi münasebet kurulması, sonuçta her iki dünya saadetinin kazanılması tavsiye edilmektedir (Yusuf Has Hâcib, II/314-315).

Her birisinin kendine özgü bilgisiyle seçildiği meslek zümreleri arasında, alimlerden sonra tabipler zikredilmektedir. Bütün hastalıkların ve ağrıların tedavisini yapan bu zümrenin insanlara gerekli olduğu, hayat işinin onlar olmadan sağlanamayacağı bildirilir. Tabiplerle iyi ilişkiler kurulması, insanların onları kendilerine yakın tutması, onlarla iyi geçinmesi ve haklarının gözetilmesi tavsiye olunur (Yusuf Has Hâcib, II/315).

Alim ve tabiplerden sonra bilgisine ve önemine göre üçüncü zümre olarak efsuncular yer almaktadır. Tabipler biyolojik ve fiziksel yönden tedavi yaparken, efsuncular psikolojik ve ruhsal yönden tedavi eder. Tabipler hastalıkları ilaçla tedavi ederken, efsuncuların başlıca tedavi yolları arasında muska taşımak vs. gelmektedir. Kutadgu Bilig'den anlaşıldığı kadarıyla, Karahanlılar dönemi toplumunda bu iki zümre arasında anlaşmazlık bulunmakta, çalışma alanı bakımından bir-birilerine rakip durumda bulunmaktaydılar. Bununla birlikte, hükümdarın her iki zümreyi faydalı görerek kendilerine ihsanda bulunması, iyi muamele etmesi önerilir (Yusuf Has Hâcib, II/315). Kutadgu Bilig'in çeşitli yerlerinde geçen bilgilere göre, toplumda her hastalığın kamlar tarafından tedavi edilebileceğine dair bazı inançlar da bulunmakta, (Yusuf Has Hâcib, II/281) fakat açgözlülük gibi bazı kötü huyları ise tedavi edemedikleri de belirtilmektedir (Yusuf Has Hâcib, II/151).

Kendine özgü meslek bilgisi bulunan bir diğer iş kolu ise rüya tabircileridir. Kutadgu Bilig'e göre rüya doğru yorulursa derhal çıkar, rüya yoran rüya ilmini bilmelidir. Rüya tabircileri bilgileri ve gönülden bağlılıkları ile insana iyilik ederler. Bu sebeple kendilerine karşı iyi davranılmalı, kardeş veya dost muamelesi yapılmalıdır (Yusuf Has Hâcib, II/316).

Kutadgu Bilig'de rüya tabircilerinden sonra kendine özgü bilgisi ile seçilen bir diğer zümre müneccimlerdir. Müneccimler, hesap gibi çok önemli hususta bilgi sahibidirler, yıl, ay ve günlerin hesabını tutarlar. Hesabı bilmek için ise, hendese ilmine vakıf olmalı, darb ve taksimi, bütün kesirleri, tazif ve tansifi iyi bilmeli, sonra aded cezrini, ardından cemi, tefriki ve mesahayı, sonra yedi kat feleği öğrenmeli, sonra gerekirse cebir ve mukabele okumalı, Oklidis'i öğrenmelidirler. Dünya ve ahiret işinin düzenlenmesi müneccimlerle mümkün olduğu için herhangi bir işe başlarken önce onun iyi veya kötü olup-olmadığı tespit edilmeli. Bilgisi dolayısıyla müneccime başvurulmalı, kendilerine karşı iyi muamele edilmeli, onlarla çakışmamalıdır. Bununla birlikte, eserde müneccimlere derhal inanmaması tavsiye edilmekte, her şeyi bilen Tanrı olduğu da belirtilmektedir (Yusuf Has Hâcib, II/316-317).

Bilgiden öte, kendilerine özgü kabiliyetleriyle temayüz eden meslek grubu şairlerdir. Kutadgu Bilig’de şairler insanları öğen veya yerenler olarak isimlendirilir. Şairlerin dili kılıçtan keskin, kalbinin yolu kıldan ince olarak değerlendirilir. Sözlerin derinlik ve manasının şairlerden dinlenildikte anlaşıldığı kaydedilir. Şairlerin sözlerinin denizlerdeki güher, inci ve yakuta benzediği kaydedilir. Şairlerin medhinin ve hicvinin insanın adının iyi veya kötü olarak kalması için yeterli olduğu kaydedilir. Şairlerin diline düşmekten-se, onlara istediklerini vererek onların dilinden hükümdarın kendisini satın alması tavsiye edilir (Yusuf Has Hâcib, II/318).

Kutadgu Bilig’de bir diğer iş kolu gibi çiftçilerden “lüzumlu insanlar” olarak bahsedilmektedir. Çiftçiler, kendileriyle temas ve iyi münasebet halinde insanın boğazı hususunda endişesiz yaşayacağı zümre olarak gösterilmektedir. Bütün canlılar çiftçilerden istifade eder, yemek-içmek zevkini her kes onlarla yaşar. Canlıların kendilerinden istifade ettiği, yemek-içmek zevkini yaşamak, boğazın temiz, yiyeceğin helal olması için çiftçiler topluma gereklidir. Yalnız insanlar değil, hayvanlar ve kuşlar da çiftçilerin mesleğinden kendi nasibini almaktadır. Çiftçiler, Tanrının verdiği nasibi geniş gönülle sarfeden “elleri geniş” meslek olarak zikredilmektedirler. Diğer meslek erbabına karşı olduğu gibi, kendilerine karşı da tatlı sözlü ve güler yüzlü olması tavsiye edilmektedir (Yusuf Has Hâcib, II/318-319).

Bir diğer önemli iş kolu olarak satıcılar ve tacirler Kutadgu Bilig’de “akıl ve gönülleri Tanrı ile olan, hayatlarını kazanmak için dünyayı dolaşan insanlar” olarak isimlendirilmektedir. Meslekleri gereği tacirler kar ve zarar hususunda hassas zümre olarak gösterilmektedir. Satıcılar “her türlü ipekliler, kara samur kürkü, inci dizileri vs. gibi dönemin uluslararası ticaretine konu olan en seçme, iyi ve güzel malları bölgeden bölgeye dolaştırırken, insanların farklı dünya nimetlerinden yararlanmasını sağlamaktadırlar. Kutadgu Bilig’de tacirler, meslekleri gereği hem de dolaştıkları bölgelerin haberlerini yayan kültür elçileri olarak da zikredilmekte, hükümdara iyi adının yayılmasını istediği takdirde tacirlere karşı iyi muamelede bulunması tavsiye edilmektedir (Yusuf Has Hâcib, II/320-321).

Kutadgu Bilig’de hakkında geniş bilgi verilen mesleklerin sıralamasında hayvan yetiştiriciler sonuncu grubu oluşturmaktadırlar. Hayvan yetiştirenler karakter olarak hiç bir gizli-kapaklı tarafları olmayan, kimseye yük olmayan doğru-dürüst insanlar olarak isimlendirilmektedirler. Kendilerinden “çok faydalı insanlar” olarak bahsedilen bu meslek erbabının en önemli yönü, yiyecek, giyecek ve ordunun binek atı, aygırı ve yük hayvanı gibi ihtiyaçlarını temin etmesidir. Bunun dışında kımız, süt, yün, yağ, yoğurt ve peynir gibi gıda ürünleri, yaygı ve keçe gibi ev ihtiyaçları da hayvancıların hazırladıkları

ürünler arasında zikredilmektedir. Dürüstlükleri ve hile bilmemeleri özellikle vurgulanan bu zanaat erbabının karakteriyle ilgili diğer meslek erbabında hakkında bahsedilmeyen olumsuz özellikten de bahsedilmektedir. Eserde, hayvan yetiştiricilerin “görgüsüz, usulsüz, kaba, cahil ve haşın” insanlar olmaları sebebiyle kendilerinde görgü ve bilgi aranmaması, ayrıca, kendileriyle münasebette dikkatli olunması tavsiye edilmektedir. Kendilerine karşı tatlı söz söylense de, arkadaşlık edilmemesine, kendisine yakın tutmamasına, aksi halde münasebetsiz bir hareketi ile karşılanacağına karşı uyarılır (Yusuf Has Hâcib, II/321-322).

Her biri hakkında müstakil şekilde geniş bilgi verilen görev ve meslekler dışında Kutadgu Bilig’de demirci, ayakkabıcı, derici veya cilacı, boyacı, okcu ve yaycı gibi zanaat erbabının isimleri zikredilir, “sayıları pek çok olan, sayıldığı zaman söz uzayacağı için bu kadarla yetinilen” zanaat erbabı “lüzumlu insanlar” olarak isimlendirilmektedir. Bu zanaat erbabının faydası dokunduğu için onların yakın tutulması tavsiye edilmektedir. Zikri geçen zanaat erbabının hayret verici hünerler göstererek “dünyanın süsü”nü vücuda getirdiklerinden bahsedilir. Meslek erbabının siparişe yaptıkları herhangi bir ürünün hakkının derhal ödenmesi, bol bol yedirilip içirilerek kendilerine iyi muamelede bulunulması tavsiye edilir. Yusuf Has Hâcib tacirlerle ilgili olduğu gibi, zanaat erbabı hususunda da hükümdarın isminin iyi anılması için dikkatli olmasını tavsiye etmektedir. Kendilerine karşı beklenen ilgiyi görmeyen zanaat erbabının, halk arasında hükümdarın ismini kötü olarak çıkarmasından endişesini belirtmektedir (Yusuf Has Hâcib, II/322-323).

Kutadgu Bilig’e göre görev ve meslek erbabının kendi işlerini yerine getirebilmesi ise, hükümdar doğru yönetimi sayesinde mümkündür. Beyin iyi yönetimi sayesinde alimler harekete geçerek ihlas ile halka bilgi verebilir, cemaati dolaşarak kötülere mani olabilmesi için muhtesibin de elinde salahiyeti olur, satıcı emanetleri gözetleyebilir, sanat ustaları başkalarını yetiştirmeye devam eder, çiftçiler ve hayvan besleyenler de kendi işlerinde gayret ederler. Hükümdarın hizmetinde bulunanlar ise, memnun edildikleri, ihsanlarda bululduğu, her birine yalnız bir görev verildiği takdirde kendisini düşmana ve kurda karşı koruyabilir (Yusuf Has Hâcib, II/400).

Siyâsetnâme’de çalışma ahlakı ve meslekler

Çalışma ahlakının başlıca ilkeleri

Siyâsetnâme’de de Kutadgu Bilig’de olduğu gibi, çalışma hayatı alemin imarı ve nizamı açısından bir bütün olarak telakki edilmekte, hükümdardan itibaren çeşitli meslek erbabına kadar toplumun bütün kesimleri bu faaliyet

içerisinde yer almaktadırlar. Siyâsetnâme’de de çalışma hayatında en önemli görevi üstlenen hükümdardır ve bu görev ona Tanrı tarafından bahşedilmiştir. Nizamülmülk’e göre Allah, nesli atadan büyük Afrasiyab’a dayanan Selçuklu hükümdarına daha önce hiçbir hükümdara bahşedilmemiş yücelik ve keramet bahşetmiştir. Allahın ihsan ettiği, hükümdara yakışır bu özellikler arasında iç ve dış gözellik, güzel bir çehre, civanmertlik, yiğitlik, binicilik, ilim, çeşitli sanatlara vakıf olma gibi yüksek meziyetler vermiş, onu yaratılmışlara karşı şefkat, merhamet, ahde vefa, dinde istikamet, pak bir itikat, Allah’a kulluğu sevmek, teccüd ve nafil oruçlara riayete kadar dinine bağlılık gibi yüksek ahlaki ve manevi özelliklerle donatmıştır. Allah’ın hükümdara ihsan ettiği meziyetler sayesinde o, zahit ve dervişleri muteber tutmakta, ilim ehlini himaye etmekte, hikmet sahiplerine sürekli sadaka vermekte, yoksullara iyilik etmekte, küçük dereceli memurlara ve hizmetkarlara karşı müşfik davranmakta ve tebaayı zalimlerden kurtarmaktadır (Nizamülmülk 1990, 13).

Kutadgu Bilig’de olduğu gibi Siyâsetnâme’de de devlet görevlerinin kendilerine tevdi edileceği şahışların zahit ve dindar olması önemsenmektedir. Halka bir kötölük ve haksızlık ulaşmaması, hakkın yerini bulması ve tebaanın huzur içinde hayatını devam etmesi için dünya malını önemsemeyen ve kişisel çıkarlarıyla meşgul olmayan kimselere vazife verilmeli (Nizâmülmülk 1990, 61-62), halk arasında adalet ve huzurun temini için kalbinde Allah korkusu taşıyan, gönlünde ihanet beslemeyen şahışlar seğıilmelidir (Nizâmülmülk 1990, 64-65).

Hükümdara verilmiş ilahi ihsan sayesinde o, aynı zamanda çalışma hayatını oluşturan unsurları da düzenlemekte, düzenin çalışmasına sağlamaktadır. O, eli altındakileri layıkıyla istihdam eder, onları başarılı olabilecekleri makam ve mevkilere yerleştirir, halk arasından hizmetkarlarını ve adamlarını tek tek seğıerek her birine rütbelere ve mertebeler verir. Din ve dünya meselelerinin yolunda olması için hükümdar görevine uymayanın görevine derhal son verir, onun yerine layık birisini tayin eder. Güvenini sarsarlar hak ettikleri ölçüde cezalandırılır, fakat bağışlama kapısını daim açık tutar. Bütün bunları düzenlerken hükümdar başlıca görevi olan cihanın bayındır kılmasını sağlar. Taşradan yeraltı uları için kanallar açar, ırmaklara yataklar yaptırır, büyük suların akışı için köprüler inşa eder, yerleşim birimleri düzenler, tarlaları ekime elverişli hale getirir, surları yükseltir, yeni şehirler kurar, yüksek yapılar ve görkemli meskenler tesis eder, yollarda konaklar bina eder, ilim talipleri için medreseler inşa ettirir. Sonuçta, sevabını diğer dünyada, iyi bir namını bu dünyada olmakla her iki cihanda karşılığını bulur (Nizamülmülk 1990, 12).

Siyâsetnâme’de toplum düzenini sağlayan ve çalışma hayatının başlıca unsurlarında bulunması gereken en önemli hususun din/inanç unsuru olduğu

görülmektedir. Bu bağlamda eserin çeşitli yerlerinde gayri-müslimlerin ve çeşitli batınî grupların yönetime getirilmemesi hususu üzerinde durulmaktadır. Nizamülmülk'e göre, gayri-müslimlerin özellikle devlet görevlerine getirilmemesine dinin gereği olarak dikkat yetirmek gerekir. Aynı şekilde gayri-sünnî unsurun da devlet görevlerine getirilmesi din ve devlet için büyük yıkımlara yolaçağı için onları da devlet hizmetlerinin dışında tutmak gerekmektedir.

İşçi-işveren ilişkileri bağlamında Siyâsetnâme'de üzerinde durulan bir diğer husus, iki görevin aynı kişiye verilmesinin, liyakatsiz, kabiliyetsiz insanlara iki ve daha fazla görev vererek, becerikli, akıllı ve layıkli insanların işsiz, atıl bırakılmasının yaratacağı zararlarla ilgilidir. Tarih boyunca akıllı padişah ve vezirlerin işlerin istikrarı ve uyumu için iki resmi görevi aynı kişiye, aynı işi ise iki farklı kişiye vermediklerini kaydeden Nizamülmülk, kendine iki farklı vazife verilen şahsın bu işleri hakkıyla yerine getiremeyerek suçlu durumuna düşeceğini, tevdi olunan işten ise hayır gelmeyeceğini belirtmektedir. Çalışma ahlakına uymayan bir diğer durum da, bir işin iki şahsa verilmesi durumunda yaşanacaktır ki, sorumlulardan her birisi diğerini suçlu bulacağı için istenilen sonucun alınamayacaktır ki, bu ise, aslında aynı vazife için iki ayrı kişiyi görevlendirenin kabahatidir. Diğer yandan, bazı yeteneksiz kişilere birden fazla devlet hizmeti verilmesi, işinin ehli, liyakatli, takdire şayan ve tecrübeli nice insanın atıl bırakılmasının fesatları üzerinde duran Nizamülmülk, soyu-sopu belli olan ve takva sahibi işinin ehli olan şahısların tereddüd veya reddetmesi durumunda da cebren vazifeyi kendilerine yüklediğinden, bu sayede hem mala ziyan gelmesini önlediğinden, hem de reayanın huzurunun korunduğundan, böylece hükümdarın dirlik ve düzeninin temin edilmiş olduğundan bahsetmektedir. Böylece, bir kişiye on vazife verip geri kalan dokuz kişiyi işsiz bırakmanın memlekette işsizlik oranını artıracığı, atıl insanların sayısının çalışan ve varlıklı insanların sayısından fazla olacağı şeklinde ekonomik soruna yol açacağını belirtmektedir (Nizamülmülk 1990, 229-230, 236-237).

Nizamülmülk'ün çalışma ahlakının temel ilkeleri üzerinde durduğu bir diğer husus, yukarıda zikrolunduğu gibi devlet hizmetlerinde çalışanların dini inançları hususudur. Kur'an ve sünnden bu hususla ilgili yeterli delil olduğunu ifade eden müellif, iyi yönetimiyle tanınan meşhur halifelerin de hayatlarından örneklerle, gayri-müslimlerin devlet kademelerinde istihdam edilmemesi hususunu vurgulamakta, fakat kendi döneminde Yahudi, Hristiyan ve Mecusî gibi gayri-müslim, Rafizî ve Karmafî gibi Sünnî olmayan unsurlara vazif verilmesini dinde vurdumduymazlık, malda ihmalkarlık ve reaya karşı zalimlik olarak nitelendirmektedir (Nizamülmülk 1990, 229-233).

Halife Ömer b. Hattâb'ın Ebû Musâ el-Eşârî'nin göreve aldığı güzel hattıyla insanları hayran bırakan Hıristiyan katibi (Nizâmülmülk 1990, 237-238) vali Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın vazgeçilmez olarak gördüğü Yahudi vergi memurunun (Nizâmülmülk 1990, 245-246) işden çıkarılmasına dair rivayetleri, işlerinde çok iyi olmalarına rağmen gayri-müslimlerin devlet kıdemelerinde çalıştırılmaması gerektiği önemle vurgulanmakta, aksi halde işlerinde ehliyetlerini bahane ederek müslümanlara eziyet ve onları tahkir edeceklerini bildirmektedir (Nizâmülmülk 1990, 244).

İşçi-işveren ilişkileri bağlamında Siyâsetnâme'de vurgulanan bir diğer mesele, Aristotel'in İskender'e tavsiyesi olarak zikredilen, etkin görevdeki birinin görevden azledilmesinin ardından, düşmanla gizlice elbirliği etme ihtimali olduğu için tekrar göreve atanmamasıdır (Nizâmülmülk 1990, 39). Diğer yandan görevliliğin müddetli olması konusu da Nuşirevan'dan örnek hikaye ile tavsiye edilmekte, memurların yerlerine çakılıp kalmamaları, ulaşılmaz yapılar ardına sığınmamaları ve halka rahatsızlık vermeden aklı başında iyi muamele etmeleri, genel olarak memleketin huzuru için iki yılda bir değiştirilmesi önerilmektedir (Nizâmülmülk 1990, 51). Ayrıca, herhangi bir göreve tayin edilmiş şahsın hal ve hareketleri bir gözcü tarafından teftiş edilmeli, kanunsuzluk ve haddi aşma durumunda cezalandırılarak diğerlerine de gözdağı olmalıdır (Nizâmülmülk 1990, 38).

Meslekler

Siyâsetnâme'de çalışma hayatını oluşturan görev ve mesleklerin büyük, küçük, kolay ve zor olması sebebiyle herkese fazilet, kifayet ve liyakatine tevdi edilmesi gerektiği üzerinde durulur. Nizâmülmülk'e göre tüm mutasarrıfların bir vazifeyle meşğul olması, memleketin bayındır kalmasını sağlar, memleketin ayakta durması ise amiller ve komutanar sayesinde mümkün olur. Bütün amil ve mutasarrıfların başı ise vezirdir. Vezirin hain, gaddar ve yolsuzluklara bulaşması durumunda ise, bütün mutasarrıflar onun gibi, hatta ondan da kötü olurlar (Nizâmülmülk 1990, 244).

Devlet görevlileri içerisinde önemli yer işgal eden tahsildarlar tebaaya karşı kibar davranmalı, mahsul toplanmadığı sürece vergi talep etmekle halkı perişan etmemelidir. Ayrıca raiyyetten fakirliğe düşenlerinin durumlarını düzeltmeleri için onlara ödünç vermeli ve işlerini kolaylaştırmalıdır (Nizâmülmülk 1990, 27). Hazinesin dört başı mamur olması ve kendi ömrünün uzun olması için padişah tahsildarı sürekli nezaretinde tutmalı, yolsuzluk edenlerini ibret olması için derhal azletmelidir (Nizâmülmülk 1990, 28).

Kutadgu Bilig'de olduğu gibi Siyâsetnâme'de de vezirlik önemli devlet görevleri arasında üzerinde en fazla durulanı olarak görülmektedir. Memleke-

tin esenliği veya kargaşasının kendilerine bağlı olduğu vezirlerin görevlerini noksansız yerine getirip getirmediklerini görmek için padişahın onları sürekli denetlemesi öngörülmekte, bu hususta Büyük İskender'in Dara'nın veziri ile işbirliğinden, Behram-ı Gur'un vezirlerinden örnekler verilmektedir (Nizâmülmülk 1990, 29-32). Hükümdarın gücünün en önemli etkenlerinden birinin vezirlik olduğunu kaydeden Nizâmülmülk, Hz. Davud, Hz. Musa, Hz. Muhammed gibi büyük peygamberlerin de vezirleri olduğunu, İskender, Keyhusrev, Minuçehr, Keyhusrev, Efrasiyab, Guştasb, Rüstem, Behram-ı Gur, Sultan Mahmud, Fahrüddeve, Sultan Tuğrul vs. gibi İslam öncesi ve müslüman devlet adamlarının ünlü vezirleri olduğundan örnekler vermektedir. Selçuklu hükümdarlarının Hanefî ve kendisinin Şafî mezhebini dikkate alarak Nizamülmülk, vezirlerin mezhebinin ya Hanefî, ya da Şafî olması gerektiğini de vurgulamaktadır (Nizâmülmülk 1990, 247). Diğer görevlerden farklı olarak Nizâmülmülk, vezirliğin de soya bağlı ve aile mesleği olarak görülmesini öngörmekte, vezirin kendisinin de bir vezir çocuğu olmasını daha makbul saymakta ve İslam öncesinden olduğu gibi İslam tarihinden de buna örnekler vermektedir (Nizâmülmülk 1990, 247-254).

Siyâsetnâme'de üzerinde durulan bir diğer önemli görev kadılıktır. Gerek Arapça gibi dilbilgisi, gerekse şariat hükümlerine vukûfiyeti ile kadılar hükümdarların davaları idare etmesinde naipleri olarak görülmekte ve hükümdarın kendilerini himaye etmesinin zaruriliği bildirilmektedir. Kadılar dışında, namaz gibi önem arz eden dini meselede, Cuma namazının kılındığı camilerdeki imam ve hatipler de vazife gereği dini bütün, Kurân-i Kerîm bilgisi yüksek şahıslar arasından seçilmelidir (Nizâmülmülk 1990, 56).

Siyâsetnâme'de mülkün ve adaletin temelindeki düsturların başında hükümdarların ve memurların himaye etmesi beklenen bir diğer görevli muhtesiblerdir. Tartı ve fiyatların adaletle yerine getirilmesi, alışveriş ilişkilerinin adaletle düzenlenmesi, taşradan pazara getirilen malların eksiksiz denetimi, ölçü taşlarının ağırlığının doğruluğu ve “emr-i bi'l-maruf ve nehy-i 'ani'l-münker”i yerine getirebilmesi için her bir şehirde muhtesib görevlendirilmelidir. Aksi halde, fakir-fükara eziyet görür, tacirler keyiflerince alışveriş yaparak halkın başına dert açar. İşlerin adaletle yürümesi ve İslam kurallarının yürütülmesi için muhtesiblik işi erbabına, bir hadime veya hiç kimseden korkusu olmayan bir Türk'e emanet edilmelidir (Nizâmülmülk 1990, 56-58).

Alimler, Siyâsetnâme'de zikredilen önemli meslek erbabı arasındadır. Özellikle din alimlerinin hükümdarın sarayına davet edilmesi, alimlerle meclis kurulmasının faydaları, dinin hükümdarın ve toplum hayatındaki önemi dolayısıyla Nizâmülmülk'ün üzerinde geniş şekilde durduğu konulardandır. Din işlerinin öğrenilmesi, farz ve sünnetlerin korunması için din

alimlerine ihtiram ve geçimlerinin beytlmalardan temin edilmesi, zahit ve der- vişlere ihtiram edilmesi hükümdarın görevleri arasındadır. Haftada bir veya iki defa din alimlerini huzura kabul etmek, dini emirleri onlardan öğrenmek, din bilimlerini, peygamber kıssalarını öğrenmek, bildiklerini pekiştirmek h- kmdara tavsiye olunur (Nizâmülmülk 1990, 77-78). Özellikle devlet mesele- lerinde hükümdarların alimlerle istişare edilmesi hususu vurgulanır, bu işte Hz. Peygamber'in bile ashabıyla istişare ettiğinin rneğİ verilir (Nizâmülmülk 1990, 127-128).

Siyâsetnâme'de yönetim açısından önemli bir diğerk meslek sahipleri sahib-i haber, muhbir ve beridlerdir. Ordu ve raiyyetin durumunu zamanında öğrenmek için gerekli olan bu görev, hükümdarın memlekette vuku bulanlar- dan haberdar olması için elzem olduğu kaydedilmekte, İslam ncesi dönem- den bunun önemli bir görev olarak sürdüğünden bahsedilmektedir. Sahib-i haber ve muhbirler, zalimlerin kanunsuz işlerine engel olarak halkın asayişini korumakta ve böylece alemin nizamını sağlamakta önemli görevi üstlenmek- tedirler. Bu görevlilerin tayini hükümdarın adalet, teyakkuz ve muhakeme gücünün göstergesi olduğu gibi, diğerk yandan ülkenin bayındır olması için de elzemdir (Nizâmülmülk 1990, 85-86, 117).

Sonuç:

Gerek Kutadgu Bilig, gerekse Siyasetname'de çalışma hayatı hükümdar- dan tebaaya kadar toplumun tamamını kapsamaktadır. Özellikle Kutadgu Bilig'de hükümdarın bu görevi yalnız başına yapamayacağı, ordu başısı, vezir ve katip gibi önemli görevliler başta olmak üzere devletin işlerini yürütebilmesi bir takım işi olarak grlmektedir. Yönetim işinde hükümdarın ne kadar akıllı olursa olursun, istişare yapacağı bilgili insanlara ihtiyaı olduğu vurgusu, her iki eserde de ön plandadır. Bilir kişiler arasında en önemli vazifeyi vezirler ve alimler tutmaktadır. Her iki eserdeki veriler, İslam düşüncesindeki "ilm'l-kesb" erevesinde değerlendirildikte aşağıdaki özel- likler tespit edilmiştir.

Her iki eserde çalışmanın alemin imarı için bir görev olması; çalışmanın hükümdardan çiftçiye kadar toplumun bütün katmanlarını ilgilendirmesi hususu üzerinde durulmuştur.

Çalışma ahlakında en önemli unsur adalet ve bilgi, bunun yanı sıra din – takva, tatlı söz, göz tokluğu, içki içilmemesi gibi hususlar vurgulanmıştır. Siyâsetnâme'de İslam toplumunda çalışma hayatında, görevler söz konusu olduğunda din/inanç unsurunu daha fazla önem arz etmekte; Kutadgu Bilig'de konunun müslüman ve gayri-müslim şeklinde bir ayrımına gidilmemektedir.

Pekçok meslekte dürüstlüğün ve doğruluğun göstericisi olarak, dini ve şeriatı bilme, takva sahibi olma bütün olarak telakki edilmektedir.

Her iki eserde çalışma hayatında işçi-işveren ilişkisinde gözetilmesi gereken kurallar vurgulanmaktadır. Özellikle yöneticiler söz konusu olduğunda, hizmetkarların beyler üzerinde hakları olduğundan bahsedilmektedir.

Bir görevi iki kişiye vermek, bir kişiye iki görev vermek kınanmaktadır. Buna gerekçe olarak çalışmasından tam verim alınabilmesi için bir kişinin bir görevden sorumlu tutulması, bir şahsa birkaç görev vererek, işsizlik sorununa yol açılması, adalet ilkesinin bozulması gösterilmektedir.

İşin ehline verilmemesi veya ehil kişilere iş verilmemesi durumunda adalet ilkesi ve düzenin bozulmuş olacağı her iki eserde vurgulanmaktadır.

Meslekler sözkonusu olduğunda ise, her iki eserin yazılma amacı gereği devlet ve yönetim işlerinde görevlilerle ilgili daha fazla bilgi bulunurken, Siyâsetnâme'den farklı olarak Kutadgu Bilig'de toplumun serbest meslek sahibi olarak isimlendirilebilecek çalışanları hakkında daha fazla bilgi verilmektedir. Saray dışındaki çalışma hayatının başlıca aktörleri olan sanat ve zanaat erbabı, Kutadgu Bilig'de konuya özel bablarında verilecek şekilde vurgulanmıştır.

Her iki eserde “bilgi”, çalışma ahlakı için en önemli ilkelere birisi olarak sunulmaktadır. Bu açıdan, İslam iktisat tarihinde önemli bir tür olarak bilinen “Kesb” literatüründeki “ilmu’l-kesb” (kazanç/çalışma ilmi) terimi ile karşılaştırıldığında bir paralellik olduğu görülebilir. Kesb literatüründen farklı olarak ne Siyâsetnâme’de, ne de Kutadgu Bilig’de meslekler söz konusu olduğunda, onların kökeninin vahye, dolayısıyla peygamberlere isnad edilmesi gibi kökenlerin kutsallığı anlayışının olmadığı görülmektedir. Bu açıdan, Türk-İslam yöneticiler için yazılmış ilk eserlerden olan Kutadgu Bilig ve Siyasetname’de meslekler söz konusu olduğunda Tevrat’tan Kur’ân-i Kerîm’e kadar devam eden ve Hz. Peygamber’in hadislerinde de izlerine tesadüf edilen “kökenlerin kutsallığı” geleneği vurgulanmamaktadır. Çalışma hayatıyla ilgili Siyasetname’de Hz. Davud ve Hz. Muhammed’den örnek verilerek, kendilerinin yer yüzünü imar etmeleri nedeniyle “halifelik” gibi ilahi görev verildiği hususu zikredilmektedir.

Çalıştığının karşılığının alınması bağlamında hükümdarın/beyin yönetimi yapması gereken şekilde yerine getirdiği hususunun karşılığı iki eserde dünya-ahiret mutluluğu ortak olmak kaydıyla, Siyasetname’de uhrevî karşılık üzerinde daha fazla durulmaktadır. Buna karşılık, Kutadgu Bilig’de sosyal ölüm-süzlük olarak isimlendirebileceğimiz “iyi nâm” öne çıkmaktadır. Hükümdara yönetim hususunda tavsiye veren Yusuf Has Hâcib “iyi ad”ın hükümdarın en

değerli kazancı olduğunu vurgularken, Nizâmülmülk ahirette kazanacağı sevabı ön plana çıkarmaktadır.

Özellikle Kutadgu Bilig’de yönetimle ilgili meslekler söz konusu olduğunda, insanlararası ilişkilerde hükümdardan kapıcıya kadar güler yüzlü ve tatlı sözlü olmaya önem verilmektedir. Yöneticilik, vezirlik, ordu kumandanlığı, haciplik, kapıcılık vs. gibi görevler söz konusu olduğunda cömertlik övülecek bir özellik olarak gösterilmekte, fakat hazinedarlık söz konusu olduğunda Kutadgu Bilig’de cömertlik değil, hasislik önerilmektedir.

KAYNAKLAR

Atalay Orhan. (1993). *Kur’ân-ı Kerîm’de İnsan-Metâ İlişkisi ve Çalışmanın Yeri*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Ayas M. Rami. (1994). *Kur’an-ı Kerim’de Çalışma Kavramı Sosyolojik Bir Yaklaşım*. İzmir.

Azizova Elnure. (2018). Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler, 2. Baskı. İstanbul: İSAM Yayınları,.

Çağrıçı Mustafa. “Kesb”, *DİA*, XXV, 302-304.

Dımaşkî Ebü'l-Fazl Ca'fer b. Ali (ö. 6./12. yüzyıl). (1397/1977). *el-İşâre ilâ mehâsini't-ticâre* (thk. Büşrâ Çorbacı), Kahire.

Gazzâlî Ebû Hâmid Huccetülislâm Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111). (1417/1997). *İhyâu ‘ulûmi’d-dîn*, I-VI, Beyrut.

İbn lebbûdî Alâuddîn Ali (ö. IX./XV.yüzyıl). (1417/1997). *Kitâbu Fazlî'l-iktisâb ve ahkâmu'l-kesb ve âdâbu'l-ma'îşe* (*Risâletân fî'l-kesb*'in içinde) (thk. Süheyl Zekkâr), Beyrut.

Kılıç Recep. (2000). “İslâm ve Çalışma Üzerine Felsefî Bir Değerlendirme”. *AÜİFD*, XLI Ankara, (s. 117-136).

Nizâmülmülk Ebu Ali Kıvamüddin Hasan b. Ali b. İshak (485/1092). (1990). (haz. Mehmet Altay Köymen), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Yusuf Has Hâcib. (1959). Kutadgu Bilig (çev. Reşit Rahmeti Arat). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. C.

Yusuf Has Hâcib. (1947). Kutadgu Bilig (çev. Reşit Rahmeti Arat). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1. C.

i.f.d., dos. Elnurə Əzizova

İŞ ETİKASI VƏ PEŞƏLƏRƏ YANAŞMA: “QUTADQU-BİLİK” VƏ “SİYASƏTNAMƏ” ARASINDA MÜQAYİSƏLİ TƏHLİL

XÜLASƏ

Bu tədqiqatda XI əsr türk mədəniyyəti tarixinin iki önəmli mirası, Qaraxani dövlət xadimi Yusif Xas Hacib Balasaqunlunun “Qutadqu-bilik” və Böyük Səlcuq İmperiyasının məşhur vəziri Nizamülmülkün “Siyasətnamə” (“Siyərül-mülük”) əsərində iş etikasına və peşələrə yanaşma mövzusu tədqiq olunacaq. “Səadətə aparan bilik” kimi tərcümə olunan “Qutadqu-bilik”, sadəcə hökmdar başda olmaqla, dövlət xadimlərinə iki cəhətdə xoşbəxtliyi tövsiyə edən bir əxlaq kitabı deyil, həmçinin ideal fərdi və ictimai həyatı, müştərək münasibətlərin tənzimlənməsi üçün vacib olan bilik və fəzilətləri göstərməsi nöqteyi-nəzərindən də əhatəedici bir yanaşmadan çıxış edir. “Siyasətnamə” də öz növbəsində Böyük Səlcuq İmperiyasının dövlət qurumlarının təşəkkülü və funksiyası, güclü və zəif cəhətləri ilə yanaşı, dövlət və din işlərinin tədbirlə yerinə yetirilməsi məqsədilə cəmiyyətin müxtəlif qruplarının həyata keçirdiyi əmək funksiyasına və iş etikasına dair mühüm məlumatlar verir. Hər iki əsərdə rəsmi dövlət məmurları başda olmaqla, cəmiyyətin müxtəlif iş qrupları haqqında geniş məlumat verilir.

Tədqiqatda müqayisəli analiz metodu tətbiq olunaraq, eyni əsərdə türk siyasi hakimiyyətindəki müxtəlif coğrafiyalarda yazılmış bu iki əsərdə iş etikasına baxış tədqiq olunacaq. Tədqiqatın məqsədi “Qutadqu-bilik” və “Siyasətnamə”də ümumilikdə əmək funksiyasına, xüsusilə peşələrə qarşı yanaşmanı və onu meydana gətirən inancların əsasını müəyyənləşdirməkdir. Beləliklə, araşdırmada bir tərəfdən işgüzar həyat və peşələr nöqteyi-nəzərindən əsərlərin yazıldığı türk cəmiyyətlərində dövrün mədəni strukturuna aydınlıq gətiriləcək, digər tərəfdən bu strukturun üzərində inşa olunduğu yanaşma İslam iqtisadiyyatı tarixindəki “ilmül-kəsb” (qazanc elmi) termini nöqteyi-nəzərindən təhlil olunacaq.

***Açar sözlər:** Qutadqu-bilik, Yusif Xas Hacib Balasaqunlu, Siyasətnamə, Nizamülmülk, iş etikasına, peşələr, ilmül-kəsb, qazanc elmi*

д.ф.т., доц. Эльнура Азизова

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КУТАДГУ БИЛИГА И СИЯСАТНАМЫ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ТРУДОВОЙ ЭТИКИ И ПРОФЕССИЙ

РЕЗЮМЕ

В этом исследовании два шедевра турецкого культурного наследия, принадлежащие XI веку, «Кутадгу Билиг» Юсуфа Баласагуни, государственного деятеля Караханидов и «Сиясатнама» Низам аль-Мулька, знаменитого государственного деятеля и выдающегося визиря Государства Сельджукидов рассматриваются с точки зрения трудовой этики и профессий. Кутадгу Билиг, что переводится как «Наука достижения счастья», помимо того, как книга этики, которая рекомендует чиновникам, особенно правителям, счастье двух миров, предлагает целостную перспективу, указывая на знания и достоинства, необходимые для организации идеальной личной и общественной жизни, а также для урегулирования взаимоотношений между членами общества. С другой стороны, Сиясатнама также предоставляет ценную информацию про трудовую деятельность и трудовую этику различных слоев общества, и о надлежащем выполнении государственных и религиозных дел в том числе формировании и функционировании государственных институтов Сельджукидов, при этом обращая внимание на их сильные и слабые стороны. В обеих работах содержится обширная информация о различной трудовой деятельности в обществе, а также о государственных чиновниках.

Методом сравнительного анализа, в исследовании будет рассмотрен взгляд общества на трудовую этику отраженную в этих двух работах, которые были написаны в разных географических регионах турецкого политического управления в одном и том же столетии. Цель исследования – выявить отношение к трудовой деятельности, особенно к профессиям, и источники таких убеждений в Кутадгу-Билиге и Сиясатнаме. Таким образом, с одной стороны будет прояснена культурный устой периода в обоих турецких обществах, где эти произведения были написаны, а с другой стороны, изученный материал будет рассмотрен с точки зрения термина «илм аль-касб» (наука о заработке) исламской экономики.

Ключевые слова: *Кутадгу Билиг, Сиясатнама, Юсуф Баласагуни, Низам аль-Мульк, трудовая этика, профессии, илм аль-Касб, наука о заработке*

Assoc. Prof. Elnura Azizova

MUTUAL ANALYSIS OF KUTADGU BILIG AND SIYASATNAMA IN TERMS OF WORK ETHICS AND PROFESSIONS

ABSTRACT

This study examines two masterpieces of the Turkish cultural heritage belonging to the 11th century, *Kutadgu Bilig* by Yusuf Balasaguni, the Karahanian statesman and *Siyasatnama* the famous work by Nizam al-Muluk, the eminent vizier of the Great Seljuk period, in terms of work ethics and professions. *Kutadgu Bilig* which is translated as “Knowledge of Happiness”, beyond being just a book of ethics recommending happiness of two worlds to officials, especially the rulers, offers a holistic perspective by indicating the knowledge and virtues required in organizing ideal personal and community life as well as mutual relations. Beyond solely giving information about formation and functions of the state institutions of the Great Seljuks and their strengths and weaknesses, *Siyasatnama* provides valuable information about the work activity and working ethics of various segments of the society to fulfill the state and religious affairs with caution. In both works, there is extensive information about various professions in society, as well as government officials.

Applying the comparative analysis method, the view of society to work ethics will be examined within the context of these two works written in different geographies of Turkish political administration in the same century. The research aims to identify the attitudes towards work activity and professions, as well as the source of these attitudes in *Kutadgu Bilig* and *Siyasatnama*. On the one hand, the cultural structure of the period will be clarified in both Turkish societies where the works were written, on the other hand, it will be evaluated in terms of the “ilm al-kasb” (knowledge of earning) in the history of Islamic economics.

Keywords: *Kutadgu Bilig*, *Siyasatnama*, Yusuf Balasaguni, Nizam al-Mulk, work ethic, professions, ilm al-kasb, knowledge of earning

Çapa tövsiyə etdi: f.f.d., dos. A.A.Qafarov